

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

УДК 821.161.2-6:930(092)(477)«1929/1941»

Ольга Гейда, Тамара Демченко

«...ЗЛАМАВ ОДНІ, РОСТИТИ ІНШІ КРИЛА...»:

Михайло Могилянський.

Листування з Наталією Полонською-Василенко

1929–1941 / Упорядк. та передм. В. Сергієнко.

Харків: ТОВ «Видавництво “Права людини”», 2023. 496 с., фотоіл.

DOI: 10.58407/litopis.240117

© О. Гейда, Т. Демченко, 2024. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4971-4867>, <https://orcid.org/0000-0001-9308-6170>

Давно відомо, що прийняття людиною історичних подій, особисті переживання часу, спогади та оцінки сучасників – безцінні джерела для відтворення епохи. Залюднення історії, наповнення її живими людськими свідченнями – є запорука об’єктивнішого та переконливішого її відображення. У цьому контексті еґо-документи (епістолярій, спогади, щоденники, записки) являють собою неоціненне джерело знань про минувшину. Вони немовби розфарбовують чорно-білу матрицю різноманітними кольорами неповторного людського досвіду.

Перше академічне видання 125 листів письменника, журналіста, вченого та громадського діяча, чернігівця Михайла Могилянського (1873–1942) до відомої історикині Наталії Полонської-Василенко (1884–1973), яке побачило світ у складні часи війни Росії проти України, занурює нас у реалії не менш трагічної доби кінця 20-х – поч. 40-х рр. ХХ ст., початковий період Другої світової війни. Цінне й цікаве видання вийшло друком у рік, коли в Україні, нехай і скромно, але все-таки відзначають 150-річчя від дня народження М. Могилянського. З огляду на те, як він любив книги, це гідне вшанування його пам’яті.

Упорядниця та авторка передмови, кандидатка історичних наук, провідна співробітниця Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України Вікторія Сергієнко, врахувавши всі сучасні академічні вимоги до публікації такого роду джерел, ґрунтовно підготувала епістолярій до видання. У передмові «Листи туги і надії» вона подає різнобічні факти з біографій адресатів, глибоко аналізує їх та апелює до маловідомих архівних матеріалів. Такий підхід дає змогу осмислити творчий шлях та епістолярну спадщину обох героїв у контексті епохи, проаналізувати творчий доробок і, насамперед, корпус листів. Авторці пощастило відтворити особистісні духовно-психологічні характеристики цих без перебільшення визначних діячів української науки та громадського життя кінця ХІХ – пер. пол. ХХ ст.

Ориґінали листів М. Могилянського до Н. Полонської-Василенко дійшли до нашого часу й зберігаються в особовому фонді її другого чоловіка, академіка М. Василенка, що, напевно, свідчить про особливе ставлення Наталі Дмитрівни до адресата та цілеспрямовану їх передачу на зберігання. Листи знаходяться в Центральному державному архіві-музеї літератури й мистецтва України. Зворотні листи-відповіді Н. Полонської-Василенко, розміщені в додатках, збереглися в значно меншій кількості (5 листів і листівок). Книга супроводжується необхідним для наукової роботи іменним покажчиком і розлогими коментарями. У додатках подані чотири не опубліковані раніше оповідання, есе та вірші останніх років життя М. Могилянського, винайдені упорядницею в архівах. Видання проілюстро-

ване фотографіями обох кореспондентів, деякі з яких теж публікуються вперше¹. Детальна та ґрунтовна археографічна передмова до видання може слугувати зразком для наукової публікації подібних джерел у майбутньому. Листування велося російською мовою, хоча окремі фрагменти та ділові листи писалися по-українськи.

Знайомство М. Могилянського з Н. Полонською-Василенко відбулося у 1923 р. в Києві. Він – головуючий Комісії ВУАН для складання Біографічного словника українських діячів, вона – науковиця-інтелектуалка, співробітниця Академії наук, перша жінка, обрана приват-доцентом Київського університету св. Володимира, дружина друга М. Могилянського, колишнього президента ВУАН, академіка Миколи Василенка. Їхня взаємна тепла приязнь тривала двадцять років. Наталя Дмитрівна цінувала ці дружні стосунки, захоплюючись ерудицією та професіоналізмом адресанта, його досконалим знанням літератури та мистецтва й наївною вірою в верховенство правди, рівності, свободи та можливість побудувати світле майбутнє для усього людства, розуміючи, мабуть, що таких людей вже не зможе породити тоталітарна доба. Могилянський в очах Наталії Дмитрівни був людиною з вираженою емпатією та романтичним світосприйняттям, трохи нерозсудливим і непрактичним у побуті. Михайло Михайлович через відчуття самотності потребував щоденного дружнього спілкування, визнаючи, що «едва ли кто-либо острее меня чувствует Ваше отсутствие ... Взволнованные чувства требуют властно обмена мыслями в разговоре...»²

У 1933 р. їх обох як «колишніх людей» було викинуто на узбіччя соціалістичного будівництва. «Ежедневно хожу на чистку», повідомляв М. Могилянський³, який так і не зміг написати у жорстоку радянську реальність. Саме цими, 1933–1935 рр., певно, найскладнішими роками у житті Михайла Михайловича датовано більшість опублікованої кореспонденції. Хоча 1937–1938 рр., коли він дізнався про страту двох старших дітей, та й наступні роки його не надто довгого життя, щасливими назвати важко.

М. Могилянський упродовж 10 років (1923–1933) був керуючим справами Постійної комісії ВУАН для укладання «Біографічного словника українських діячів»⁴. Як писала згодом Н. Полонська-Василенко, «Маленька кімнатка, де містилася Комісія біографічного словника, стала осередком, де щодня зустрічалися десятки людей». Вона «перетворилася на свого роду клуб ВУАН, де можна було інформуватися з приводу всіх подій наукового, громадського, політичного життя Києва, а іноді й ширше за Київ»⁵.

Листи наповнюють історію підготовки Словника подихом радянської повсякденності та буденних проблем наукового життя-буття. Але, якщо, скажімо, невчасне виконання співробітниками взятих на себе зобов'язань, були, є й будуть⁶, то економічні, соціальні реалії, загальна атмосфера громадського життя країни, у якій нібито будували соціалізм, а насправді – тоталітарну державу найжорстокішого типу, були просто нестерпними. Проте в листах прочитати про це не можна, бо й М. Могилянський, і Н. Полонська-Василенко добре знали, що поштово відправлення часто перлюструвалися, і від того, що там вичитають і як витлумачать написане в «компетентних органах», залежали не тільки відносна воля, робота, а й саме життя ні в чому неповинних людей. З іншого боку, і адресант, і адресат добре оволоділи езоповою мовою та могли обмінюватися думками з будь-якого приводу.

Напередодні 90-х роковин одного з найбільших злочинів радянської влади – штучного Голодомору 1932–1933 рр. – згадаємо, як і що про голод у Києві писав М. Могилянський: «очевидно стає, що єдиною причиною, чому я так схуд, – був недостатній прийом предметів годування ... – тільки!». «Зимой пухнущие от голода, и дома, и в академии, пальцы не дают работать...»; «замучен в буквальном смысле слова»⁷.

ВУАН переживала складні часи... Про це багато написано в листах, але в силу причин, про які йшлося вище, М. Могилянський міг дозволити собі тільки критичні зауваження на рівні Степана Степановича чи Івана Івановича Кравченка – свого найбільшого обвинувача⁸. Цікаво, що лист від 25 лютого 1934 р. завершується притчею про курей, які спокійно ходять подвір'ям, доки не прийде кухар, зловить і тут же заріже декількох із них. Решта страшенно перелякана, але швидко заспокоюється, бо зарізали не їх, «сподіваються, що більш такого не буде ... буде "мирне житіє"... Хіба це не нагадує нашої Акаде-

¹ Могилянський М. Листування з Наталією Полонською-Василенко 1929–1941 / Упорядк. та передм. В. Сергієнко. Харків: ТОВ «Видавництво "Права людини"», 2023. С. 40–42.

² Там само. С. 64.

³ Там само.

⁴ Ляшко С. М. Могилянський – останній лицар Постійної комісії для складання Біографічного словника діячів України (1923–1933). *Пам'ятки України: Історія та культура*. 2013. № 9 (вересень). С. 34.

⁵ Полонська-Василенко Н. Спогади / Упорядк., вступ. ст. В. Шевчука. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2001. С. 496–497.

⁶ Могилянський М. Листування з Наталією Полонською-Василенко... С. 51–53.

⁷ Там само. С. 63, 67.

⁸ Там само. С. 29–30, 67, 68, 92–95.

мії наук та її співробітників?!»⁹ Тривала епопея зі звільненням геть виснажила М. Могилянського: «Устал я так, что до сих пор “отойти” не могу. И не дорожу академическим местом, дорожу только своей честью и честностью, то есть вещами малопонятными большинству моих обвинителей»¹⁰.

Перед нами постає трагедія нищення інтелектуальної еліти радянськими безбожниками та неосвіченими представниками «нової влади», оскільки саме ця еліта контрастно віддзеркалювала їх власну бездарність і нікчемність. Зробити це було не так вже й важко, бо «стара інтелігенція» була геть незахищеною від невігластва, підлості керівництва та зрадиництва так званих колег. «Ощущаю моральную для меня невозможность задышаться в создавшейся в академии обстановке»; «страха не боюсь и смерти не страшуся», – звиряється М. Могилянський своїй адресатці¹¹.

Відчай від неспроможності щось змінити та зневіра в людей охоплювали його як чорна хмара та паралізували життєві сили, сковували можливості творчості, а значить, неминуче призводили до повільного вмирання – «распятия на глупости». Відростити зламані крила письменник уже не зміг, не вистачило сил та часу. Збитий з ніг арештами та смертю своїх дітей¹² 69-річний науковець помер від білокрів'я у березні 1942 р. в евакуації в селищі Большая Мурта Красноярського краю, де й був похований. Могила не збереглася. «Я вовсе не жду какой-то реабилитации от потомков. И вполне разделяю взгляд Анатолия Франса, что потомкам не будет ни интереса, ни времени, ни каких-либо серьезных побуждений к исправлению несправедливостей современников», – писав він¹³.

Але шанований Михайло Михайлович помилявся, і переконливим доказом цього стала рецензована книга. Нащадкам не байдуже, і хоча для нього виправити вже нічого не можна, для нас його різнобічний творчий спадок, страдницьке життя цікаві та потрібні, бо є важливою ланкою подальшого руху по нелегкому шляху до перемоги, до утвердження України в світі як демократичної європейської держави.

Дата подання: 31 вересня 2023 р.

Дата затвердження до друку: 10 січня 2024 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Гейда, О., Демченко, Т. Рецензія : «...Зламав одні, ростити інші крила...» // Михайло Могилянський. Листування з Наталією Полонською-Василенко 1929–1941 / Упорядк. та передм. В. Сергієнко. Харків: ТОВ «Видавництво “Права людини”», 2023. 496 с., фотоіл. *Сіверянський літопис*. 2024. № 1. С. 171–173. DOI: 10.58407/litopis.240117.

Цитування за стандартом APA

Heyda, O., Demchenko, T. (2024). *Retsenziia: Nove monohrafichne doslidzhennia istorii chernihivskoi yeparkhii* // Tarasenko O.F. *Chernihivska yeparkhiia u XIX – na pochatku XX st.* Chernihiv: Desna Polihraf, 2022. 320 s. [Review: “...Broke one wing and grew another...”: Mykhailo Mohyliansky. Correspondence with Natalia Polonska-Vasylenko. 1929–1941 / Comp. and ed. by V. Serhiyenko. Kharkiv: LLC “Publishing house «Human rights”», 2023. 496 p., photo-illustrated]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, P. 171–173. DOI: 10.58407/litopis.240117.

⁹ Могилянський М. Листування з Наталією Полонською-Василенко... С. 95–96.

¹⁰ Там само. С. 74.

¹¹ Там само. С. 77, 80.

¹² Журавльова С. Родина Могилянських і Музей українських старожитностей ім. В.В. Тарновського. *Скарбниця української культури*. 2002. Вип. 3. С. 142–145; Савенок В. Лада Могилянська: двічі репресована українська поетеса. *Літературний Чернігів*. 2023. № 2. С. 147–151; Демченко Т., Іваницька С. Скептик, якому властиво захоплюватися (До 150-ї річниці від дня народження Михайла Могилянського). *Літературний Чернігів*. 2023. № 3. С. 139–148.

¹³ Могилянський М. Листування з Наталією Полонською-Василенко... С. 81.